Válasz Szalayné Dr. Sándor Erzsébet és Dr. Sulyok Gábor opponensi véleményeire

[AZ ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Doktori Szabályzatának 60.§-a szerint]

Molnár Tamás

Mindenekelőtt hálás köszönetem szeretném kifejezni doktori értekezésem két hivatalos bírálójának, Szalayné Dr. Sándor Erzsébet habilitált egyetemi docens asszonynak (PTE-ÁJK) és Dr. Sulyok Gábor habilitált egyetemi docens úrnak (SZIE-ÁJK) a lelkiismeretes, a disszertáció formai és tartalmi erényeit, illetve hibáit egyaránt alaposan feltáró, az általam alkalmazott kutatási módszereket, a szakirodalomban való jártasságom, illetve a levont tudományos következtetések megalapozottságát egyszerre átfogóan és részleteiben is értékelő bírálatokért. Doktorjelölti válaszomban külön kívánok reagálni a formai-szerkezeti, valamint módszertani, továbbá az érdemi-tartalmi, az egyes tudományos megállapítások helytállóságával kapcsolatos bírálatokra. A két opponenciában megfogalmazott kritikai megjegyzésekre, észrevételekre együttesen adok választ, így a logikailag összetartozókra vagy egymással átfedésben lévőkre azok összefüggésében reflektálok, és nem külön-külön veszem sorra a két bírálatban kifejtetteket.

I. A doktori értekezés szerkezetével, felépítésével és az egyéb formai követelményekkel kapcsolatos észrevételek

1. A dolgozat *szerkezeti felépítésével* kapcsolatban kritikaként merült fel, hogy az egyes szerkezeti egységek között *aránytalanság* figyelhető meg, s a nyolc nagy szerkezeti egység (fejezet) terjedelme nincs egyensúlyban. Úgy vélem, hogy a nemzetközi jogforrás-központú elemzésben a dolog természeténél fogva a nemzetközi szerződések, valamint a nemzetközi szervezetek normatív határozatai (különösképpen az ENSZ Biztonsági Tanács kényszerrendszabályokat rögzítő határozatai) bírnak a legnagyobb belső jogi és gyakorlati jelentőséggel. A nemzetközi jognak ez az a két forrása, amelyeknek a magyar jogba történő beépüléséről, annak eljárásrendjéről (ma már) részletes szabályozás áll rendelkezésre, valamint igen széleskörű közigazgatási-normaalkotási praxis elemezhető, továbbá a nemzetközi szerződéseket illetően a vonatkozó alkotmánybírósági esetjog is a leggazdagabb. Ezek a sajátosságok már önmagukban igényelték e résztémák bővebb és részletekbe menő kifejtését. Ebben a fejezetben (*V. Fejezet*) végeztem el továbbá az összes nemzetközi jogforrás és kisegítő forrás hazai jogba történő bekerülésének, inkorporációjának vizsgálatát, illetve a normahierarchián belül elfoglalt helyének meghatározását, s ehhez kapcsolódóan a releváns, mára igen kiterjedt AB-esetjog zömének feldolgozását. Az V. Fejezet tehát a nemzetközi jogi eredetű normák minden típusán átívelő, horizontális szerkezeti egység. Ezen belül az 1-6. alfejezetek pedig akár önálló fejezetekként is értékelhetőek, de a közös rendező elv, az V. Fejezet címében és felvezetésében rögzített vizsgálati szempontok egységes érvényesítése, illetve az alfejezetek folyamatos „kötése" az itt megjelenő magasabb absztrakciós szintet képviselő elemzési kerethez megkívánta, hogy ezek egy nagy, átfogó fejezet („*chapeau*") részeként kerüljenek tárgyalásra.

2. Ezen túl az is bírálat tárgyát képezte, hogy a nemzetközi jog és a magyar jog kapcsolata alakulásának jogtörténeti bemutatása (*III. Fejezet*) *mindössze néhány oldalas*, amit tartalmi okból akár össze is vonhattam volna a nemzetközi jog és a hatályos magyar jog doktrínális kérdéseit *de lege lata* feltáró IV. Fejezettel. A dolgozat struktúrájának kialakításánál, a fejezethatárok megvonásakor egyrészt az vezérelt, hogy „tiszta", homogén fejezeteket kapjak, amelyek nem szólnak másról, mint a címben megjelölt téma; mindezt egyszerre hézagmentesen és túlterjeszkedés, az adott résztémához már csak lazán kapcsolódó gondolati egységek nélkül. Másrészt világosan el akartam kerülni a jogtörténet és a hatályos jog egymásra csúszását, ezáltal kifejezetten törekedtem a már lezárult múlt és az élő, oly sokat változó jelen jogi valóságának különválasztására. Harmadrészt a III. Fejezet rövidsége épp annak eklatáns példája, hogy az elmúlt két évszázad tételes magyar közjogában, illetve a felsőbb bíróságok gyakorlatában mennyire nem jelent meg a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának elméleti vetülete, a hazánk által követett megközelítés, illetve berendezkedés dogmatikai kérdésköre.

3. A *VI. és a VII. Fejezetek összevonását* is indokoltabbnak látta volna az egyik bíráló. Az általam követett fejezeti felépítésben ugyanakkor különleges szerepet tölt be az alkotmányi, illetve alaptörvényi szabályozás történeti kontextusba helyezésére hivatott kodifikációs áttekintésként szolgáló VII. Fejezet. Ezzel a „múltbéli jövő" megközelítéssel mindenekelőtt azt kívántam érzékeltetni, hogy amikor a hatályos tételes jogi helyzet meghaladására, jobbítására vállalkozott a jogalkotó, akkor milyen irányt szabott, milyen megfontolásoktól vezérelve járt el és milyen továbbfejlesztett normatervezeteket dolgozott ki. Bár a 2010-2011-ben lezajlott „gyors" alkotmányozással együtt mindez már jogtörténet, mégis a '90-es évektől kezdődő áttekintés az akkor hatályos jogi helyzethez képest a jövőt fejezi ki, a mindenkori *de lege ferenda* javaslatokat vizsgálja és értékeli. Mivel aktuális kodifikációs törekvésekről, tárgyalás alatt lévő jogszabály-javaslatokról nem beszélhettünk a dolgozat megírásának időpontjában (a kézirat lezárásának időpontja: 2012. augusztus 1.), így az új Alaptörvényben testet öltő legutóbbi alkotmányozási folyamatot, annak is a nemzetközi jog-magyar jog kapcsolatát érintő aspektusát kívántam sajátos módon egy történeti visszatekintésbe ágyazni. A VII. Fejezet célja a pozitív jogi szabályozás áttekintése után az e mellett párhuzamosan futó *de lege ferenda* jogalkotási kísérletek bemutatása, kirajzolva az alkotmányozó (törvényhozó) hatalom egyes alapvető jelentőségű elméleti-elvi kérdésekben megmutatkozó akaratát, s hogy ez mennyiben öltött testet az Alaptörvénybe szilárdult új nemzetközi jogi klauzulában. A VI. Fejezet rendeltetése ellenben egészen más: ez kimondottan a két jogrend kölcsönhatásának a dinamikájára összpontosít, a nemzetközi jogi eredetű normák és a magyar jog közötti összhang biztosításának mikéntjét és eszközrendszerét veszi górcső alá *de lege lata*. Ennél fogva számomra tartalmilag és fókuszukban teljesen elkülönülő, az elemzés módszerében is eltérő jellegű két szerkezeti egységet testesítenek meg, amelyek egyesítése – közös nevező híján – az értekezés gondolatfűzésének logikai feszességét gyengítette volna.

4. Az egyik bírálat *feleslegesnek tartja* a nemzetközi jog és a belső jog közötti alapvető különbségek, illetve a két „jogvidék"[1] viszonyára vonatkozó teóriák és elméletalkotók külön fejezetben történő bemutatását (*II. Fejezet*). Álláspontom szerint e rész hozzáadott értéke, így létjogosultsága abban rejlik, hogy az a problémakör eredetének és jelentőségének tudatosítását, a két normarendszer kapcsolódása elméleti problémáinak megvilágítását, összességében pedig a szűkebb kutatási téma átfogóbb, problémaérzékenyebb megalapozását szolgálja (amelyet a másik opponens erényként ismer el). Mindezek mellett a fejezet megteszi

[1] Gajzágó László: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösebben a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942, 12.

azokat a fogalmi-dogmatikai tisztázásokat és elhatárolásokat, amelyek nélkül külön-külön, az egyes résztémáknál kellett volna utalni ezekre az alapvető elméleti, illetve fogalmi premisszákra.

5. Végül, de nem utolsó sorban a szerkezeti felépítést érintő, egyben a tartalommal is összefüggő kérdés a *kutatási téma lehatárolása*, a disszertáció kereteinek és a feldolgozandó tárgykör szigorú rögzítése. Ezzel kapcsolatos az az opponensi megjegyzés, miszerint az értekezés nem vállalkozik – legalább áttekintően – a nemzetközi jogi eredetű normák magyar jogrendszerbe való beépülésének vizsgálatakor a *rendesbíróságok gyakorlatának vizsgálatára*, illetve a nemzetközi jogi eredetű normák alkalmazására irányuló hazai bírói hajlandóság feltérképezésére és elemzésére. Ez kétségtelenül egy igen fontos kérdés, amely akár önálló monográfia tárgyát is képezhetné. Az írás ugyanakkor szándékosan nem tanulmányozza a nemzetközi jogi normák tényleges érvényesülését és a hazai bíróságok általi alkalmazását. Egyrészt azért nem, mert a disszertáció címében is szereplő „beépülés" kifejezés alatt az alkotmányjogi keretet és feltételrendszert, az egyes közjogi mechanizmusokat, illetve a tételes jogi részletszabályokat és eljárásrendet értettem, amelyek ennek a fogaskerékszerűen összekapcsolódó folyamatnak az építőelemei (Szalayné Sándor Erzsébet ezt találóan „körforgásnak" nevezi). Jogszociológiai elemeket nem kívántam belevonni a „beépülés" fogalmi körébe, lényegében a tételes jogi architektúra jogdogmatikai (fogalmi tisztázó) felvázolására törekedtem. Ebből kifolyólag a *pro forma* inkorporációt követően a nemzetközi jogi szabályok magyar joggyakorlatban való tényleges érvényesülését már nem tettem a vizsgálat tárgyává (ahogy közvetetten erre utalok is a 10-11. oldalon is). Másrészt azért sem, mert a nemzetközi jog tényleges szerepének, érvényesülésének és joghatásainak a hazai bírói jogalkalmazásban való feltárása és elemző értékelése – az opponens által is elismerten – szétfeszítette volna az értekezés kereteit. Ebbe belekapni, nem kellő mélységben felvillantani pedig az írás logikai ívének töretlenségének és a gondolati vezérfonal feszességének megtartása érdekében nem tartottam volna szerencsésnek (mindazonáltal néhány lábjegyzetben – 212. és 1081. lj. – utalok erre az izgalmas jogszociológiai kérdésre, a „*law in books and law in action*" között e témakörben igencsak megfigyelhető számottevő különbségekre).

6. Köszönöm a javaslatot a nagyobb szerkezeti egységek végén elhelyezendő *összegzésekre*, ezeket a mű aktualizálása és továbbfejlesztése során be is kívánom illeszteni az egyes alfejezetek, fejezetek végére, vagy a tartalmilag már most is annak tekinthető konkludáló, sommázó részeket fogom jobban kiemelni.

7. A formai észrevételek körében mindkét opponens kiemelte a *félkövér mint formázási stílus* kevéssé helytálló mivoltát, utalva arra, hogy az tankönyv ízűvé teszi a szöveget, s monografikus műveknél a figyelem felkeltésére elég a dőlt betű. Ezzel a megjegyzéssel utólag egyetértek, az alkalmazott kiemelési technika saját magam számára könnyítette meg a fejezeteken belüli tájékozódást, a kulcsmondanivaló átlátását. Ezt a külalakbeli szempontot és javítást az értekezés monográfia formájában történő megjelentetésekor érvényesíteni is fogom

8. Ami az értekezés *nyelvezetét* illeti, Szalayné Sándor Erzsébet bírálata szerint helyenként „meghökkentő stílusban" írok, továbbá ott is idegen szavakat használtam, ahol nem kellett volna, valamint szokatlan, a tudományos stílusban mellőzendő kifejezések is előfordulnak a szövegben. Sulyok Gábor finoman szintén megjegyzi, hogy helyenként elszakadtam a tudományos objektivitástól és köznyelvi vagy zsurnalisztikai fordulatokat is alkalmazok. Ezeket a kritikákat elfogadom. Elismerem, hogy néhol átüt a tudományos szakszerűség

szenvtelen nyelvezetén az a törekvés, amely egy kis színt kívánt vinni a szöveg nyelvi megformálásába. Összességében úgy vélem, hogy mindezek ellenére a dolgozat nyelvezte tárgyilagos maradt (megfelelve a *neutralité axiologique*[2] követelményének) és nem szakad el a tudományos művek stílusától és hangvételétől, mindazonáltal helyenként színesebbé, olvasmányosabbá is teszi a művet. Ezen túl úgy vélem, hogy a választott kifejezéseken keresztül megmutatkozhat a szerző személyisége is, egyéni ízt vihet az alapvetően szárazabb szakmai szövegbe. Megítélésem szerint az akadémiai közegben sem kell feltétlenül lemondani a nyelvi leleményekről, a kifejtettek plasztikus megértését elősegítő fordulatokról, amelyek az olvasó számára könnyebben érthetővé tesznek pl. egy elvont fejtegetést vagy egy komplex gondolatmenetet. Áttekintettem ugyanakkor a bíráló által kigyűjtött kifejezéseket, s a kompromisszumra törekedve több helyütt is semleges, a szakmai szövegekben inkább alkalmazott kifejezésekre fogom lecserélni őket a publikálásra kerülő monográfiában.

9. Az *elírásokat, elütéseket, írásmódbeli következetlenségeket* – amelyek sokszori átolvasás ellenére is, az ilyenkor előálló szövegvakság okán maradhattak benne a leadott szövegben – a kiadásra kerülő kötetben természetesen korrigálni fogom. A konkrét, jól beazonosítható hibák megjelöléséért külön köszönet illeti meg az opponenseket. Hasonlóképpen elismerésem az éles szemért a lábjegyzetekben feltüntetett, de a bibliográfiában meg nem jelenő források, valamint az internetes hivatkozások apró hiányosságai kapcsán, amelyeket már ki is javítottam a szövegben.

II. A doktori értekezésben alkalmazott kutatási módszertant érintő észrevételek

Az alkalmazott kutatási módszertant illetően az opponensek kedvezően nyilatkoztak, elismerve a téma sajátossága által megkövetelt, az ágazati jogtudományokon átívelő tudományos megközelítés és értelmezési-elemzési keret létjogosultságát. Az együttesen jelentkező nemzetközi jogi és alkotmányjogi szemléletmód kapcsán megmutatkozó egyetlen hiányosságként az egyik bíráló azt rója fel, hogy miközben felváltva használom ezt a két jogtudományi eszköztárat és koordinátarendszert, az olvasó számára *nem mindig világos, hogy a módszerváltást mi indokolja*, így az ilyen váltások alkalmával célszerűbb lett volna egyértelmű utalásokat elhelyezni a szövegben.

Az opponens ezen felvetésével, az éppen alkalmazott módszert jobban és több helyütt kidomborító megoldás hasznosságával egyetértek. Mindazonáltal megjegyzem, hogy az I.2. alfejezet 2. pontjában a dolgozat egészére nézve előrebocsájtottam: elsősorban *nemzetközi jogi szemüvegen* keresztül végeztem a kutatást, s a nemzetközi közjog fogalomkészletét, dogmatikáját használtam értelmezési keretként. A hazai közjogi berendezkedéssel szorosan összefüggő részterületeknél (pl. alkotmánybírósági hatáskörök, a normahierarchia kérdései, az összhangbiztosítás hazai jogi eszközei stb.) pedig elkerülhetetlenül *alkotmányjogi fókuszú* az elemzés. A későbbi módszerváltások indoka tehát meglehetősen általánosan ugyan, de előre jelezve megjelenik a szövegben, még ha nem is az egyes konkrét kérdések taglalásánál, illetve implicite annyiban mégis is jelen van ezeknél a későbbi részeknél, amennyiben az értekezés bevezető részében tett metodológiai alapvetésre több fejezettel később, a másik megközelítésmódra való átváltásnál is visszaemlékezhet az olvasó.

[2] Vö. pl. Corten, Olivier: *Méthodologie du droit international public*. Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 2009, 118-127.

III. A doktori értekezés tartalmát érintő, érdemi észrevételek

1. Az egyik bíráló kritikaként fogalmazta meg, hogy a tárgykör elemzésénél a „Mit?" és a „Hogyan?" kérdések megválaszolásán túl *nem adtam választ a „Miért?" kérdésére*. Más szóval a mindenkori magyar jogpolitikai kontextusra való utalás és ennek a kontextusnak a vizsgálata az értekezésben tárgyalt hazai jogszabályok megszületésével kapcsolatban, valamint az e tárgyú jogalkotás és az AB-gyakorlat mögött meghúzódó társadalmi-gazdasági és nemzetközi diplomáciai jelenségek, illetve különböző előjelű érdekek feltárása szintúgy kellő súllyal szerepelhetett volna az értekezésben. E mindenképpen releváns és számos összefüggést jobban megvilágítani képes megközelítés jelentőségével nem lehet vitatkozni. Egy ilyen, a kormányzati akaratot és motivációkat feltáró elemzés feltétlenül gazdagítaná a témában zajló tudományos diskurzust, hozzájárulva a hazai szabályozás kialakulása mögött meghúzódó, annak jelenlegi állapotát magyarázó, illetve a sikertelen kodifikációs próbálkozások mögötti indokok megismeréséhez. Én ugyanakkor tudatosan nem a „Miért" kérdés megválaszolásához elengedhetetlen jogszociológiai vagy politológiai, hanem elsősorban a jogpozitivista és fogalomelemező módszert választottam. Egyrészt a közigazgatásban is dolgozva szándékosan nem törekedtem a jogpolitikai kontextusra való utalásra, a jogalkotó feltételezett akaratának és az annak kialakításában szerepet játszó metajurisztikus tényezők bemutatására. Másfelől igen kevés a rendelkezésre álló releváns és hiteles forrás (pl. parlamenti jegyzőkönyvek), így egyes esetekben pusztán találgatásokba bocsátkozhattam volna. Korábbi Alkotmányunk 7. § (1) bekezdése szövegtörténetének feltárása kapcsán egyébként felismerhető a „Miért?"-re való válaszkeresés, ahol utalok a német *Grundgesetz* 25. §-ára, s éppen azt állapítom meg, hogy a rendszerváltozás alkotmányának szövegezői szelektíven vették figyelembe a német Alaptörvény érintett passzusait, de a szelektivitás okait már homály fedi [pl. a *Grundgesetz* 25. §-a hatása érezhető az előző Alkotmány 7. § (1) bekezdésén, de az 59. §, amely kimondottan a nemzetközi szerződésekről szól, már nem tükröződött az Alkotmány 7. § (1) bekezdésében, sem az Alaptörvény Q) cikk (2)-(3) bekezdésében].

Mindazonáltal elfogadom, hogy az Alaptörvény új nemzetközi jogi klauzulájának elemzésekor kitérhettem volna azokra a jogpolitikai szempontokra és az alkotmányozót vezérlő mozgatórugókra, amelyek arra vezettek, hogy a nemzetközi jogforrások belső jogon belüli érvényesülésének bizonyos kérdései (pl. helyük a normahierarchián belül) végül nem jelentek meg az Alaptörvényben. Erre a „Miértre" részben választ jelenthet, hogy a nemzetközi szerződések és más nemzetközi jogi normák belső jogforrási rendszerben elfoglalt helyét az AB gyakorlata kissé homályosan ugyan, de az elmúlt húsz évben kimunkálta, amitől az alkotmányozó atyák nem kívántak ellépni. Ennek fényében az előző Alkotmány nemzetközi jogi klauzulájának szövegébe való lehető legkisebb beavatkozás és a korábbi alkotmánybéli normatartalom visszaadása lehetett a jogalkotó célja, mivel a hazai jogélet kevés szereplője által ismert és átlátott viszonyrendszerről van szó, amit jobb nem bolygatni. Ehelyett az Alaptörvény szerzői az Alkotmánybíróságnak szánhattak nagyobb szerepet oly módon, hogy a testület szerves jogfejlesztéssel, korábbi gyakorlatára támaszkodva, belátása szerint alakíthassa az egyes nemzetközi jogi eredetű normák belső jogforrási hierarchián belüli rangját és joghatásait.

2. A kritikai megállapítások között szerepelt, hogy a *szocialista jogfelfogás valójában nem képezett olyan áthatolhatatlan akadályt* a nemzetközi jog fejlődése, a nemzetközi kötelezettségek vállalása, valamint a nemzetközi jog és a magyar jog viszonya terén, mint ez a dolgozatból kiviláglik. Elöljáróban leszögezném, hogy ezt az álláspontom kizárólag a

nemzetközi jogi eredetű normák és a magyar jogrendszer kapcsolatára vonatkoztattam a szocializmus évtizedeiben. Nem kívántam összefüggéseket találni és következtetéseket levonni a szocialista jogtudománynak (a nemzetközi joggal kapcsolatos felfogásának), illetve a bipoláris világrend megszűnésének a nemzetközi jog fejlődésére gyakorolt általános hatásairól. Csupán azt kívántam érzékeltetni, hogy ez az oktrojált védőpajzs és izoláció milyen hatással volt a hazai jogrendszer nemzetközi jogi kultúrájára. Tény és való, hogy a ’60-as évektől kezdve mind több univerzális jellegű emberi jogi tárgyú és egyéb kodifikációs nemzetközi egyezmény részesévé váltunk (bár a két 1966-os ENSZ egyezségokmányhoz csak 1976-ban csatlakoztunk), de ezek nem voltak többek a magyar jogrendszer testén függő díszeknél. A multilaterális egyezményekhez való csatlakozásra leginkább azért került sor, mert abban az időben hazánkat nemzetközi színtéren többször is elmarasztalták, s ezt megváltoztatandó tömegesen ismertük el jelentős nemzetközi egyezmények kötelező hatályát (gyakran persze fenntartásokkal, nyilatkozatokkal gyengítve, illetve szűkítve a bennük foglalt kötelezettségeket). A formális kötelezettségvállaláson túl e nemzetközi szerződéses normák azonban semmiféle hatást nem gyakoroltak a belső jogélet alakítására. Noha ezeket az egyezményeket belső jogunk részévé is tettük, a jogalkalmazók csupán deklaratív dokumentumokként tekintettek rájuk (nem alkalmazták azokat és ilyen elvárás sem fogalmazódott meg feléjük), így álláspontom szerint végeredményben ez a viszonylagos izoláció és a nemzetközi jogi normák távoltartása az államon belüli szférától és a hazai joggyakorlattól a látszat ellenére mégiscsak megvalósult.

3. Az egyik opponens véleményében úgy látja, hogy a *monizmus és a dualizmus elméleteinek továbbélésével* kapcsolatban a dolgozatban hangoztatott érv, miszerint az napjainkban főként az *államfelelősség intézményének* köszönhető, nem igazán meggyőző. Ezzel kapcsolatban valójában nincs közöttünk igazán nézeteltérés, de tény, hogy nem fogalmaztam egyértelműen és bizonyos következtetések levonásával is adós maradtam. Egyetértek azzal, hogy az államok nemzetközi felelősségéről szóló 2001. évi tervezetben foglalt és más nemzetközi jogi dokumentumokban szintén felbukkanó előírás (egy állam sem hivatkozhat belső jogára annak igazolásául, hogy elmulasztotta a nemzetközi jogból fakadó kötelezettségét teljesíteni) nem a nemzetközi jog elsőbbségét valló monizmus sajátja. Előbbi követelmény okszerűen egyik elméleti konstrukcióból sem következik, avagy független attól, hogy két külön jogrendszert tételezünk (dualizmus) vagy a nemzetközi jog és a belső jogrendszerek egységét valljuk (monizmus). E helyütt pusztán arra szorítkoztam, hogy bemutassam a monista és a dualista szerzők legújabb – akár hibás vagy megkérdőjelezhető – érveit saját álláspontjuk igazolására, s mértékadó jogtudósok szerint ezek az érvek manapság leginkább az államfelelősség szabályaiból táplálkoznak, mindkét irányzat esetében. Azt fenntartom, hogy az állam nemzetközi jogi felelősségének rezsimje és ennek fejlődése új érvanyagot szállíthat – pro és kontra – mindkét nagy elméleti iskola számára (pl. atekintetben, hogy mit tehet a nemzetközi jog a vele ellentétben álló belső jogszabályokkal, milyen jogkövetkezmények fakadhatnak egy ilyen normakollízióból). Ehhez a dolgozatban idézett és még frissebb jogirodalmi források[3] mellett egyes nemzetközi bírósági döntések is hozzájárulnak.[4] Elismerem ugyanakkor, hogy itt leginkább a szakirodalmi álláspontokat tükröztettem anélkül, hogy személyes véleményt, értékelést megfogalmaztam volna, s pont e jogirodalmi nézetek reflektálatlansága kelthetett

[3] Francioni, Francesco: From Utopia to Disenchantment: The Ill Fate of ’Moderate Monism’ in the ICJ Judgment on the Jurisdictional Immunities of the State. *European Journal of International Law* 23 (2012) 1125-1132.

[4] *LaGrand (Germany v. United States of America)*, Judgment of 27 June 2001, I.C.J. Reports (2001), 466.; *Avena and Other Mexican Nationals (Mexico v. United States of America)*, Judgment of 31 January 2004, I.C.J. Reports (2004), 12.; *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece Intervening)*, Judgment of 3 February 2012, n.y.r.

hiányérzetet a bírálóban; azzal együtt, hogy nem tértem ki e vita és az elméletek jövőbeli fennmaradásának más lehetséges magyarázataira sem. Osztom továbbá a bíráló által meggyőző érveléssel előadott, akár még kézenfekvőbb okok magyarázó erejét és jelentőségét a monizmus-dualizmus vita továbbélésében.

4. A két nagy elméleti irányzattal összefüggő további kritikai megjegyzés a *monizmus és az adopció, illetve a dualizmus és a transzformáció elválaszthatatlanságával* kapcsolatos. Meglátásom szerint itt is közelebb vannak álláspontjaink, mint az elsőre látszik. Én magam is a jogtechnikai megoldások és az elméleti kategóriák közötti igen szoros kapcsolatot vallom. De azt továbbra is úgy látom, hogy dogmatikai szempontból egyértelműen el kell választani a kettőt egymástól, hiszen más-más kérdésekre adnak választ és egészen más a funkciójuk. Egyetértek azzal, hogy elméleti síkon szemlélve a transzformáció és az adopció konstrukciói kizárólagosan alkalmasak a két nagy teória gyakorlati megjelenítésére. Vitatkoznék ellenben azzal az opponensi megállapítással, hogy az induktív megközelítés (az alkalmazott jogtechnika vizsgálata) az egyetlen helyes mód arra, hogy megállapítsuk egy állam berendezkedését és belső jogának a nemzetközi joghoz fűződő viszonyát. Egyfelől ez azt is eredményezhetné, hogy elég azt megnézni pl., hogy egy államban jogszabályban kihirdetik-e a nemzetközi szerződéseket (transzformáció), vagy csupán közzéteszik azokat az ország hivatalos lapjában (adopció). Nehezíti a dolgot, hogy 2005. június 1-je előtt Magyarországon is mind a két jogtechnikával találkozhattunk, de más országoknál (pl. Franciaország) továbbra is él mindkét megoldás, a szerződés tárgya, súlya, illetve megkötésére jogosult személy vagy szerv alapján történő elhatárolással. Másfelől tételes jogi rendelkezések hiányában a követett elméleti modell – még valamely következetesen alkalmazott jogtechnika ellenére is – gyakran csak az alkotmánybírósági esetjogból vagy a felsőbb bíróságok joggyakorlatból szűrhető le. Ráadásul bár elméleti síkon logikailag zár a rendszer, az államok gyakorlatának kuszasága és következetlensége miatt is óvatosan kell bánni azzal, hogy valamely nemzetközi jogforrás tekintetében alkalmazott jogtechnika alapján az adott állam jogrendszerének a nemzetközi joghoz fűződő monista vagy dualista kapcsolatára következtessünk. Előállhat az is, hogy a nemzetközi jognak a belső joggal szemben primátust biztosító jogrendszerekben a két normarendszer viszonyának elméleti kérdése fel sem merül, s a nemzetközi jogi normák befogadásának egyik vagy másik technikája ellenére nincs is hivatalos állásfoglalás a monista vagy dualista berendezkedésről.

5. A nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak *generális transzformációjával* (ennek kivitelezhetőségével vagy lehetetlenségével kapcsolatban), továbbá a magyar jogrendszer ún. *vegyes berendezkedésének* el(nem)fogadhatóságával összefüggésben megfogalmazott észrevételeket egy csokorba összevontan kezelem. Ezekben az elméleti kérdésekben Sulyok Gáborral évek óta intellektuálisan inspiráló, tudományos közlemények hasábjain folyó vitát folytatunk. Tekintettel arra, hogy az opponens és a doktorjelölt jól ismeri egymás szakmai álláspontját, csupán röviden válaszolnék a felvetett kritikákra. A bíráló négy, logikus gondolamenettel felépített érvet sorakoztat fel. Ezek közül úgy vélem, hogy nem teljesen helytálló az, hogy minimális mennyiségű mintára támaszkodtam, hiszen több kontinensről, a nemzetközi jog formálásában meghatározó államokat is vizsgáltam (USA, Németország, Ausztria, Portugália, Görögország). Bár elismerem, hogy a példák sora még bővíthető lett volna afrikai vagy ázsiai országokkal, pl. a hidegháború után függetlenné vált és új alkotmányokat elfogadott államokkal. Az opponens második és harmadik ellenérveire reagálva úgy vélem, hogy hibás az az okfejtés, ha a dolgok ténylegességéből vonunk le következtetéseket azok helytállóságára nézve. Vagyis önmagában az a tény, hogy az olasz alkotmány egy fordulatára a tudományos *communis opinio* – tehát még nem is a normaszöveg

maga kifejezetten, vagy felsőbb bírósági döntések – a generális transzformáció megnyilvánulásaként tekint, nem bír elégséges argumentatív erővel. Álláspontom szerint az ún. generális transzformáció akkor is fogalmilag lehetetlen, ha ezt egy explicit tételes jogi szabály (pl. alkotmány) írja is elő. Íratlan nemzetközi jogi normákról lévén szó, ha nem is ismert pontosan a normának a mibenléte, tartalma és terjedelme, hogyan lehetne egy ilyen messzemenően nem egzakt normát belső joggá átalakítani, azaz megváltoztatni struktúráját, címzettjeit, illetve bizonyos belső jogi életviszonyokra alkalmazni. Ezen íratlan nemzetközi jogi szabályok mindenkori tartalmára való utalások az egyes államok alkotmányaiban azt erősítik, hogy a szokásjog, az általános jogelvek és a nem kodifikált *ius cogens* szabályok aktuális fejlettségi foka szerinti, mindenkori joganyagát fogadják el ez egyes nemzeti jogrendszerek. Végül az is kérdéses, hogy mennyiben lesz más, milyen formát ölt egy transzformált szokásjogi szabály a „nem domesztikált társaihoz" képest? Szövegszerű normák híján ezeken is nem lehet mit átültetni, illetve átalakítani, így kizárólag belső jogi adopciójuk jöhet számításba. Összességében tehát – osztva az erre vonatkozó szakirodalmi nézeteket – fenntartom a dolgozatban e kérdéskör kapcsán kifejtett álláspontom.

Az ún. *vegyes berendezkedés* létjogosultságát illetően elfogadom az opponens érveit, amely argumentáció tisztán az elmélet síkján valóban nem kérdőjelezhető meg. Tisztában vagyok azzal, hogy egymást kizáró, „vagy-vagy" relációban lévő elméleti konstrukciókról van szó, erre a dolgozatban is rámutatok. Érveim a gyakorlat oldaláról ragadják meg e jelenséget, s mivel én magam is elismerem, hogy tudományos szempontból logikai bukfencnek is tűnhet az általam képviselt álláspont, nem igazán ellentmondani kívántam a dogmatikai szempontból zárt rendszert alkotó tudományos felfogásnak, hanem azt tiszteletben tartva egy másik, gyakorlatorientált nézőpontot kívántam behozni a tudományos diskurzusba. Emellett rá kívántam mutatni arra, hogy ezen a ponton a legkoherensebb elmélet sem biztos, hogy helytálló, amennyiben tiszta modelljei a gyakorlatban jóformán nem léteznek.

6. A *nemzetközi bíróságok kötelező és végrehajtandó döntéseinek* kihirdetése kapcsán megfogalmazott észrevételre válaszom az, hogy a dolgozatban kifejtett, jelenleg még csupán doktrínális értelmezésem megcáfolását vagy felülvizsgálatát nem a közigazgatási-jogszabályelőkészítő gyakorlat fényében, ahhoz mérten kell elvégezni, hanem annak falszifikációja/verifikációja más, lehetséges jogtudományi ellenérvek erőterében vizsgálandó. Más szóval úgy látom, hogy nem feltétlenül gyengíti az itt kifejtett jogértelmezésem az, ha a minisztériumi törvény-előkészítés azt még nem igazolta vissza.

7. Az *új alkotmánybírósági törvény* alapján megindítható, de az értekezés által nem érintett alkotmánybírósági eljárásoknak a két jogrend közötti összhangbiztosításban játszott szerepét elismerem, s elfogadom, hogy a teljesség kedvéért erre is kitérhetett volna a disszertáció. A tervezett monográfiában ezeket majd orvosolni szándékozom. Megjegyzem egyúttal, hogy az utólagos normakontroll körében az *actio popularis* eltűnése ellenére én továbbra is bizakodó vagyok, s nem csupán az alkotmányjogi panasz jogintézménye miatt (amely alkalmazásának első példái valóban inkább az aggályokat erősítik), hanem az alapvető jogok biztosának vonatkozó eljárásindítási jogkörei kapcsán (az elmúlt időszak szintén megmutatta, hogy hatékonyan, a nemzetközi jogi kötelezettségeink tiszteletben tartását kikényszerítve tud fellépni, mintegy a „nép szószólójaként".)

8. Végezetül a *nemzetközi jog, valamint az EU-jog egyes normatani sajátosságaival* kapcsolatban tett megjegyzésekre reagálok. Az ún. önvégrehajtó (*self-executing*) nemzetközi szerződésekről Sulyok Gábor által írtakat teljes mértékben osztom, álláspontom szerint sincs

jelentősége a monista vagy dualista berendezkedésnek abból a szempontból, hogy az ilyen strukturális, önmagukban rejlő sajátosságokkal rendelkező nemzetközi szerződések mindkét modellt követő államokban egyaránt alkalmazhatóak. A Szalayné Sándor Erzsébet által felvetett, az Európai Unió alapítószerződéseinek *közvetlen alkalmazandóságának,* illetve egyes, meghatározott tartalmi feltételeket teljesítő rendelkezéseinek *közvetlen hatályáról* szóló fejtegetések fényében belátom, hogy helyenként csorbult a fogalmi-dogmatikai pontosság az írásban. Magam is egyetértek a megkülönböztetés fontosságával, így e fogalompár helyes értelmezéséről és használatáról szóló lényegre törő, valamint példákkal is megvilágított kritikai megjegyzések igen hasznosnak bizonyultak számomra. A megjelentetni tervezet monográfiában a szükséges kiegészítéseket, illetve fogalmi pontosításokat a két bíráló megjegyzései fényében el fogom végezni.

* * *

Zárásként még egyszer szeretném megköszönni az alapos és jogos kritikai észrevételeket tartalmazó opponensi véleményeket, a hivatalos bírálók áldozatos munkáját. Reményeim szerint az Önök előtt fekvő doktori értekezés nyilvános védése a téma kiemelkedő szakértőinek közreműködésével az e tárgyban folyó tudományos diskurzus egyik előrevivő, tartalmas állomásaként is szolgálhatott egyben. Én mindenesetre rengeteget tanultam belőle, a bírálatokban megfogalmazott minden gondolat intellektuálisan megtermékenyítőleg hatott rám, újabb gondolatokat ébresztett, valamint elfogadottnak tekintett tudományos megállapítások újraértékelésére késztetett.

Budapest, 2013. február 20.

dr. Molnár Tamás
tudományos segédmunkatárs
Budapesti Corvinus Egyetem
Nemzetközi Tanulmányok Intézet